

Cristina GODOY

DE TARRAGONA PALEOCRISTIANA

Jordi LÓPEZ VILAR, *Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tarraco. El temple septentrional i el complex martirial de Sant Fructuós*, vols. 1 i 2 (Sèrie Documenta 4), Tarragona, Universitat Rovira i Virgili i Institut Català d'Arqueologia Clàssica 2006, 311 i 240 pp.

L'Arqueologia Cristiana i de l'Antiguitat tardana del nostre país està d'enhorabona per la publicació dels resultats de les excavacions de la 'basílica d'Eroski', un conjunt eclesiàstic trobat l'any 1994, veí del conjunt martirial de Sant Fructuós al suburbi occidental de Tarraco i que, malauradament, va desaparèixer per la construcció d'un gran centre comercial. La direcció de la intervenció arqueològica, el dia a dia a l'excavació de Jordi López Vilar i els més de deu anys d'investigacions esmerçats després de finalitzada l'excavació són una garantia suficient que el fan el millor coneixedor d'aquests treballs arqueològics.

L'obra que ens ocupa consta de dos volums. El primer recull la presentació dels treballs d'excavació del nou conjunt, la reinterpretació del sector meridional sota l'antiga Fàbrica de tabacs —excavat per Mossèn Joan Serra i Vilaró—, després sotmès a revisió per M. Dolors del Amo i finalment, a la llum de les noves descobertes, altra vegada reinterpretat dins el conjunt del sector occidental de Tarraco. El segon volum conté en forma d'annexos les unitats estratigràfiques, els materials, els enterraments i l'epigrafia, juntament amb un estudi paleopatològic de les restes humanes de Josep Cañellas, un estudi de la numismàtica d'Àngel Rifà i de l'escultura trobada en el sector per Montserrat Claveria. Tot plegat constitueix un desplegament de dades en inventaris exhaustius presentats amb una molt bona metodologia que permeten tothora al lector buscar els materials al volum 2. Una feina encomiable per la qual cal felicitar els autors i el director del conjunt.

El sector septentrional

López Vilar ens endinsa en la descripció dels treballs arqueològics del sector septentrional, situant-nos topogràficament en el solar objecte de les excavacions arqueològiques, i explicant el desplegament dels treballs portats a terme des del mes de febrer de 1994 fins juliol de 1997 quan va tenir lloc la darrera campanya d'excavacions (19-28). La descripció de les restes al ritme que es varen realitzar els treballs li dona un to una mica novel·lat que el fa força interessant perquè reflecteix l'evolució del pensament i dels plans d'actuació en la recerca arqueològica. Els plànols i les fotografies ajuden en tot

moment la ubicació del lector en les restes descrites. A continuació ve el gruix del treball amb l'estudi arqueològic del conjunt excavat (29-201), on s'analitza l'evolució diacrònica del solar des d'època romana fins a l'abandonament de la zona probablement al segle VI.

En època romana augustal les troballes al sector VII posen de manifest l'existència d'una construcció amb dependències agrícoles, reformada cap el 30/40 dC, en època de Tiberi, i terraplenada en època dels Flavis, una via romana de traçat augustal però reformada i mantinguda fins a l'antiguitat tardana a finals del segle V, i finalment una àrea funerària alt imperial relacionada amb la via.

A ponent d'aquesta via va ser trobada una imponent ,domus suburbana' amb un atri o pati central i una zona termal, un ,balneus' amb un ,caldarium' pavimentat per un mosaic policrom amb motius geomètrics i les parets decorades amb pintures, una aula de recepció, a la qual en un segon moment fou afegit un absis, que es distingeix clarament com a zona més noble de la casa. Construïda, segons l'autor, entre el 333 i el 350, la ,domus suburbana' va tenir una curta vida fins a un moment indeterminat del segle V. En una data posterior cap el 364 es fan un seguit de reformes al ,propnigeum' que invaliden els banys i divideix aquest ambient en dos. L'abandonament està datat per l'aparició d'un seguit de materials numismàtics de bronze: AE2 i imitacions de AE3 de seca tarragonina no oficial, datats per T. Marot a la segona meitat del segle V.¹ López Vilar apunta com a probable causa d'aquest abandonament una riuada, els rastres de la qual han estat trobats durant l'excavació.

La descripció de la nova basílica ocupa les pàgines 109 a la 145, i es donen a conèixer per primera vegada les característiques d'aquest edifici de culte cristià des de la seva troballa l'any 1994. L'autor analitza amb molta cura aquesta construcció situada a l'est de la via romana i una mica més al nord de la ,domus suburbana'. En tot moment, el lector es ubica en la planimetria general i detallada, completat per una rica il·lustració de fotografies, que permeten fer-se una idea de l'estat de les troballes, cosa que és molt important, ja que les restes han estat arrabassades després de la intervenció arqueològica. Advertits del precari estat de conservació en el moment de l'excavació, López Vilar descriu primer el àmbits que enumera sobre el plànol (Fig. 1), segueix analitzant l'arquitectura, les fases constructives i fa una proposta de restitució arquitectònica que complementa amb un intent d'exegesi de J. M. Puche sobre la metrologia i la modulació de l'edifici, profusament il·lustrat. En acabat, l'autor afegeix l'estudi arqueològic de l'estratigrafia i els materials ceràmics, numismàtics i arqueològics. Com a colofó a la presentació d'aquesta nova església, l'autor esbrina el significat de les prop de dues-centes tombes, la seva distribució dins l'espai litúrgic, la seva tipologia, l'estat de conservació i les restes humanes que hi van aparèixer (148-161).

1. T. MAROT, *La península ibérica en los siglos V-VI: consideraciones sobre provisión, circulación y usos monetarios*, dins «Pyrenae», 31-32 (2001), 133-160.

decanta finalment l'autor, fent-nos partícips dels seus raonaments lògics en l'anàlisi de les restes arqueològiques (120-121).

Al meu entendre, l'explicació que fa de les dues tècniques de construcció de les rases de fonamentació un únic projecte arquitectònic em sembla la més assenyada. No només perquè dóna sentit a la complexitat estructural dels murs de la capçalera i del contraabsis, sinó també i sobretot perquè aquestes parts de l'edifici són les que més pes han de resistir i per això els seus fonaments són de carreus i morter. El fet que els fonaments estiguin tan ben travats entre sí, tant els fets d'una manera, com els fets de l'altre, no fan més que demostrar que estem davant d'un edifici molt ben projectat i planificat, com es feia en les més emblemàtiques construccions de l'Antiguitat. Cal també considerar, com assenyala l'autor, que aquesta duplicitat de fonamentacions també va ser identificada en la veïna basílica del sector meridional, excavada per Mossèn Joan Serra i Vilaró.²

Així, doncs, crec que hem d'entendre que els fonaments de l'absis estarien travats i invisibles en alçat, llevat dels murs perimetrals, és clar. Prova d'això poden considerar-se les tombes T-57 i 58, les dues úniques que hi ha en l'absis, que trenquen el mur UE 3071 —i que són posteriors, com suggereix l'autor— senzillament perquè no es veia a l'hora d'excavar les que semblen les dues tombes més privilegiades de tota la basílica.

La capçalera es completa amb les sagristies, situades al costat nord de l'absis, ubicació idèntica que la de la basílica de l'Amfiteatre de cronologia sembla que una mica posterior.³ López Vilar assenyala a més l'existència d'allò que hauria estat una mena de contrafort per reforçar aquesta zona (114-115).

Pel que fa al pretès transepte identificat pels excavadors, haig de dir que no ho veig gens clar, ni des del punt de vista arquitectònic, ni tampoc des del punt de vista litúrgic, per la seva raresa en les nostres latituds. Ja els propis excavadors admeten que alguns trams de la fonamentació en aquest sector han desaparegut, però asseguren que la seva existència és 'indiscutible' (112). Segons el meu parer, els arguments que dóna l'autor no em resulten prou convincents:

– Defineix l'espai com «una nau col·locada transversalment respecte a les altres tres paral·leles amb un espai útil de 14 per 4.10 m.», delimitat per fona-

2. Aquesta tècnica de fonamentació amb còdols i argila és molt freqüent a l'arquitectura romana de l'antiguitat tardana del país. La trobem al poblat visigòtic de El Bovalar a Seròs (Segrià, Lleida), al castre del Puig de les Muralles a Roses, etc.

3. TED'A, *L'amfiteatre romà de Tarragona, la basílica visigòtica i l'església romànica* (Memòries d'Excavació, 3), Tarragona, 1990. C. GODOY, *La memoria de Fructuoso, Augurio y Eulogio en la arena del anfiteatro de Tarragona*, dins «Butlletí Arqueològic», 16 (1994) 181-210. La cronologia fou precisada per J. M. MACIAS, *La ceràmica comuna tarraconense a Tàrraco. Anàlisi tipològica i històrica (segles V-VII). Tulcis*. (Monografies Tarraconenses 1), Tarragona, Museu Nacional d'Arqueologia 1999, 227-230.

mentacions fetes d'argila i còdols, de les quals ha desaparegut no res menys que el tram intern de la creu en la seva banda nord (UE 3095), que donaria entitat al transsepte, i que restitueix per simetria amb la UE 3090. Així mateix cal tenir en compte que aquest mur, no sols ha desaparegut, sinó que només pot ser considerat com una fonamentació de l'edifici, ja que hi ha dues tombes que el tallen: T-69 i sembla que també la T-71, mentre que altres enterraments li són adossats. Això vol dir que quan es van fer aquestes tombes el suposat mur del transsepte no seria visible, probablement perquè es tractava de fonaments soterrats.

– Un segon argument que fa apostar l'autor per l'existència del transsepte és la disposició transversal d'algunes tombes en aquest espai, respecte a l'eix longitudinal de la basílica: T-53, 55, 56 i 62 (jo afegiria també la T-50 i la 54). Certament aquesta és una raó amb més pes, ja que sembla que són una excepció a la normal situació orientada de les tombes dins la basílica. Només hi ha dues tombes més (T-122 i 123), situades a la nau sud, tocant a la façana meridional, que López Vilar interpreta com un indici de l'existència d'un dels accessos a l'església (121), opinió que comparteixo plenament. Però en el cas que ens ocupa no sembla que sigui tan clar, ja que les tombes esmentades es situen només en el braç meridional del suposat transsepte i algunes d'escapçades en la part central. El que resulta estrany és que al braç septentrional, del qual recordem que ens manca el límit occidental, no se n'hagi trobada cap. Aquesta concentració de les tombes en la part est de la nau sud ha de respondre a altres raons pròpies d'un altre escenari litúrgic, que no les de l'existència d'un transsepte, al meu entendre.

– Un tercer motiu adduït per l'autor en la defensa del transsepte és que la seva cota de pavimentació seria —juntament amb la de l'absis— més elevada que no pas la de la resta de les naus. A més s'ha pogut restituir «una línia de cancells que devia marcar encara més aquesta separació» (113). No resulta gens estrany que la zona de la capçalera es trobi en les esglésies hispàniques a un nivell més elevat que el de la resta de les naus. Precisament l'existència dels cancells ens parlaria més aviat de l'existència d'un espai litúrgic i no d'un espai arquitectònic amb un mur opac que restringiria la visió del desenvolupament del culte.

Tanmateix, malgrat aquestes objeccions, el que sí hem d'admetre és que la basílica té un espai litúrgic reservat al clergat molt ben definit per mitjà d'una línia de cancells i per tenir una cota superior en el seu nivell de circulació. Aquesta disposició del santuari no resulta gens estranya a l'arquitectura cristiana hispànica; la trobem a les esglésies de Vil·la Fortunatus (Fraga, Osca),⁴

4. C. GODOY, *Arqueología y liturgia. Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII)*, Barcelona: Autoritat portuària de Tarragona-Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1995, 227-237.

El Bovalar (Seròs, Lleida),⁵ o ja en les genuïnament visigòtiques de Recópolis (Zorita de los Canes, Guadalajara),⁶ Santa Maria de Melque i San Pedro de la Mata (Toledo),⁷ Quintanilla de las Viñas (Burgos),⁸ San Pedro de la Nave (Campillo, Zamora),⁹ Sant Gião (Nazaré, Portugal),¹⁰ Santa Lucía del Trampal (Alcuéscar, Càceres)¹¹ i El Gatillo (Mataplana, Càceres).¹²

Potser no és gaire afortunat el terme ,transsepte', ja que aquest defineix el braç transversal d'una església de planta cruciforme i l'església septentrional del suburbi de Tarraco no té, al nostre entendre, aquesta forma arquitectònica. Els excavadors han restituit la nau central i el suposat transsepte com si fos una planta de creu llatina, guiant-se únicament per uns nivells de fonamentació força arrasats pel precari estat de conservació de les restes arqueològiques. Com ja he comentat més amunt, entenc que es tracta d'una cimentació correguda que prova la bona qualitat del projecte iconogràfic tal i com correspon a la més clàssica arquitectura romana. De fet, en les reconstruccions infogràfiques de J. M. Puche, la nau central es representa separada de les naus laterals mitjançant columnes (132-133).¹³

Una de les característiques més excepcionals de la nova basílica d'Eroski és el contraabsis exempt situat als peus de la nau central. L'excepcionalitat consisteix en la seva forma rectangular i que sobresurt de la fàbrica de la basílica. Suposo que és per això que els arqueòlegs li diuen ,contraabsis', tot i que pròpiament no té forma d'absis sinó de contracor; tanmateix els contracors coneguts a l'arquitectura cristiana hispànica solen ocupar el primer tram dels peus de la nau i no sobresurten de la basílica. Potser podríem dir-li millor ,contracor exempt'. A més, aquest espai de la nova basílica tarragonina es troba en un lloc destacat en la part oriental d'un atri o pati porticat que precedeix l'edifici per l'oest a tocar de la via, és a dir, que no és un cos arquitectònic aïllat i per tant no seria ben bé exempt,

5. *Ibidem*, 226.

6. *Ibidem*, 238-243.

7. *Ibidem*, 250-255.

8. *Ibidem*, 255-258.

9. *Ibidem*, 327-332.

10. *Ibidem*, 305-311. Sobre la qüestió dels cancells alts i la seva funció litúrgica, cfr. l'article de H. SCHLUNK, *La Iglesia de San Gião cerca de Nazaré. Contribución al estudio de la influencia de la liturgia en la arquitectura de las iglesias prerrománicas de la Península Ibérica*, *Actas do II Congresso Nacional de Arqueologia*, Coimbra, 1971, 509-582.

11. GODOY, *Op. cit.*, 313-318

12. *Ibidem*, 318-321.

13. És per això que no acabo d'entendre l'excursus que fa J. M. Puche sobre el significat de les esglésies en forma de creu llatina de l'arquitectura milanesa ambrosiana, quan la basílica analitzada no correspon a aquestes paràmetres. La reconstrucció en alçada sembla inspirada en la que va fer R. Krautheimer de la basílica de Sant Pere del Vaticà, cfr. R. KRAUTHEIMER, *Arquitectura paleocristiana y bizantina*, Madrid: Cátedra, 1984, 63, cosa en la que insistiré més endavant quan analitzem l'atri o pati.

com en el cas conegut d'altres basíliques d'absis contraposats d'Hispania i d'Àfrica.

Segui com sigui, el cas és que el contraabsis constitueix un espai determinant en el projecte d'aquesta església, car forma part, segons que sembla, del seu programa constructiu original. Es troba perfectament centrat en l'eix longitudinal de l'edifici i conté una tomba privilegiada, la T-7, orientada nord sud, i que fou concebuda des del principi (113-114). Una mica més difícil d'explicar, tal com confessa l'autor, és la situació del contraabsis en relació amb l'atri o pòrtic, ja que talla el pas en l'ambulacre oriental, retallant-hi fins al nivell de fonamentació; aquest indicatiu demostra que l'estructura de l'atri hauria estat preexistent, o bé dit d'una altra manera, que el contraabsis s'hauria afegit en un segon moment.

Si bé aquest punt de connexió entre el contraabsis i el pòrtic queda una mica confús, el que sí resulta clar és que el contraabsis és contemporani a la mateixa basílica. I aquesta dada és molt important, ja que s'adequa al comportament de les esglésies d'absis contraposats de la península ibèrica, els quals no són afegits —com sembla que és la norma en les esglésies amb contraabsis d'Àfrica—, sinó que formen part del projecte arquitectònic inicial. La basílica d'Eroski, tot i tenir un contraabsis quadrangular, com ja hem comentat més amunt, no contravindria aquestes pautes.¹⁴ No només s'ajusta a la resta de l'arquitectura religiosa hispànica, sinó que de més a més, si acceptem la cronologia proposada pels excavadors, constituïria un dels exemples més antics —sinó el més antic de tots— de les basíliques d'absis contraposats de la península ibèrica, com veurem més endavant.¹⁵ El propi autor es fa ressò de la importància d'aquest contraabsis en la interpretació general del conjunt de les dues basíliques —a l'església excavada per Joan Serra i Vilaró n'identifica un altre de contraabsis— i la seva funció funerària de tombes privilegiades (266-268).

14. Sobre els absis contraposats en les esglésies hispàniques i africanes s'ha escrit molt i ha interessat sempre l'arqueologia cristiana, cfr. GODOY, *Op. cit.* 1995, pp. 66-87, on es recullen les discussions i la bibliografia anterior. Les meves propostes van ser qüestionades per N. DUVAL, *Les relations entre l'Afrique et l'Espagne dans le domaine liturgique: existe-t-il une explication commune pour les 'contre-absides' et 'contre-choeurs'?*, *Rivista di Archeologia Cristiana* 76 (2000), 429-476. I la meua resposta: C. GODOY, *Sobre arqueología y liturgia en las iglesias hispánicas*, *Rivista di Archeologia Cristiana*, 77 (2001), 469-480.

15. Els criteris que s'han seguit majoritàriament per datar les basíliques d'absis contraposats han estat tipològics i/o estilístics i acostumen a portar-se al segle VI o inclús el segle VII, en plena època visigòtica. Malauradament hi ha pocs elements estrictament arqueològics que permetin una datació més acurada. Malgrat tot, hi ha una excepció a la Lusitània, Torre de Palma (Monforte, Alto Alemtejo, Portugal), on la col·locació d'un dipòsit de monedes en la fonamentació del santuari ens duriem a finals del segle IV o inicis del segle V per la primera fase d'aquella església. Cfr. S. J. MALONEY, *Excavations at the Early Christian Church of Torre de Palma, Final Report*, University of Louisville, 1989; GODOY, *Op. cit.* 1995, 294-303.

Abans, però, cal detenir-nos una mica més en el pati (àmbit 9), al qual hem fet al·lusió en parlar de l'espai contigu del contraabsis. Es tracta d'un espai rectangular a cel obert, envoltat de porxos, al menys per tres dels seus quatre cantons: nord, sud i est; la banda oest és a tocar de la via romana. Al seu redós van ser trobades un gran nombre de sepultures, algunes de les quals estaven intactes sota un paviment de ‚signinum‘. (115-118). Al mig del pati es va trobar un element de difícil interpretació (UE 3087), ja que només es conserva la seva fonamentació feta de còdols i argila de 100/45/70 cm.¹⁶ Tot i admetre la dificultat d'identificació, López Vilar la interpreta com un «cantharus, una font o un petit estany central», pensant en un paral·lelisme decisiu amb Sant Pere del Vaticà, que també disposa d'un atri a cel obert i una petita font enmig del pati (115). En el capítol dedicat a discussió i conclusions, l'autor fa una exposició molt ben argumentada dels paral·lelismes d'aquesta estructura de la basílica septentrional amb l'arquitectura cristiana de Roma (268-270). Així mateix López Vilar assenyala molt bé el valor historicoarqueològic d'aquesta proposta que estrenyeria els llaços de la capital de la Tarraconensis amb Roma (269).

De la mateixa manera, l'autor fa un repàs per l'arquitectura cristiana contemporània, a la recerca de possibles paral·lelismes del pati de la basílica septentrional i troba una semblança amb l'atri de la basílica nord de Sant Menna a Egipte, pel que fa al model arquitectònic. A més destaca que aquest és el primer cas d'atri occidental de la península ibèrica, però que, donada l'excepcionalitat del conjunt martirial tarragoní, la fa plenament acceptable.¹⁷ Tanmateix trobo a faltar una interpretació més directa del pati porxat, sobretot en relació al contraabsis que realment ocupa una posició preeminent, que sorprendria als fidels que accedissin al complex martirial des de la via. Potser la tomba privilegiada que ocupava el contraabsis era prou important per justificar la seva evident significació enmig de l'ambulare oriental, de tal manera que permetés un itinerari de veneració per els fidels des del mateix pati. Inclús si admetem aquesta possibilitat, tractar d'esbrinar qui podria haver estat enterrat en aquesta sepultura no ens duria més que a fer especulacions.

Pel que fa a la datació d'aquesta nova basílica cal dir que l'excavació no ha proporcionat cap estrat constructiu relacionat amb la construcció de l'edifici.

16. Jo mateixa havia proposat la possibilitat de l'existència d'un baptisteri en aquest indret (GODOY, *Op. cit.*, 1995, 191), perquè en el moment de la publicació encara estaven excavant el complex. Evidentment, ara queda descartada aquesta possibilitat. A més a més, el caràcter descobert del pati fa del tot improbable que s'hi col·loqués aquí el baptisteri.

17. López Vilar cita el treball de J.-Ch. PICARD, *L'atrium dans les églises paléochrétiennes d'Occident, Actes du XIe Congrès Interantional d'Archéologie Chrétienne (Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste 1986)*, Roma: École Française de Rome, 1989, vol. I., 505-553, que és ara com ara el treball més complet que s'ha fet sobre el tema.

Però, malgrat el precari estat de conservació en què van aparèixer les restes arqueològiques, cal felicitar els excavadors per la perícia que han demostrat, utilitzant minuciosament totes les dades que el pas del temps i l'espoli antròpic han tingut a bé indultar. Pel que sembla, la basílica septentrional —igualmente que la seva homòloga meridional excavada per Joan Serra i Vilaró— van ser conscientment desmuntades i els elements constructius, tals com ara columnes, capitells o pilastres, van ser traslladats a un altre indret, fet que explica que no s'hagi trobat cap d'aquests elements a l'excavació. Les remocions causades després pels conreus al llarg dels anys van acabar de destruir els paviments de ‚signinum‘, si és que no foren trinxats ja durant el desmuntatge de l'edifici.

Els excavadors proposen la datació de la basílica en el segle V a partir dels materials continguts en el paviment esmicolat de ‚signinum‘. López Vilar adverteix que aquesta data és orientativa no del moment de la construcció, sinó del seu funcionament, ja que el paviment s'obriria una i altra vegada per realitzar els enterraments dins la basílica (134-145). El conjunt de materials és força homogeni i correspon a la primera meitat del segle V i queda excloua qualsevol datació anterior per la presència de TSA-D Hayes 61B i Hayes 76, l'olla Vila-roma 5.40, les comunes africanes i eivissenques i les àmfores orientals LRA 4A (p. 136). Així mateix resulta força significativa l'absència de formes pròpies de la segona meitat del segle V, com les formes Hayes 86, 87A i 87B, la qual cosa —a judici de l'autor— vol dir que la utilització del conjunt com àrea d'enterrament no va superar aquesta data (136-137). També em sembla força eloqüent l'absència de materials del segle VI en tot el conjunt paleocristià.¹⁸

L'examen de la basílica septentrional es completa amb l'anàlisi de l'epigrafia apareguda durant l'excavació i l'estudi acurat de les tombes i les restes humanes trobades ‚in situ‘. Pel que fa als fragments epigràfics, sobta l'escadusser nombre d'inscripcions apareguts a la basílica septentrional, sobretot si ho comparem amb la gran quantitat d'epígrafs que van ser trobats a la zona de la necròpolis i de la basílica meridional. Cal destacar la inscripció funerària de Thecla,¹⁹ una verge consagrada oriünda d'Egipte i la de Lupulus, ambdues datades al segle V (145-147).

18. Ens trobem doncs davant una basílica de cap el 400, per això dèiem més amunt la importància d'aquesta datació tan antiga per una estructura com és ara el contraabsis, tot i tenir una estructura molt particular. Cal pensar en la influència d'aquest model tarragoní sobre la resta de «contracorcs» de la *Tarraconensis* i de les Balears?

19. Alguns autors reivindiquen un origen paleocristià per al culte de santa Tecla, patrona medieval de Tarragona, com M. D. DEL AMO, *Thecla et Theclae. De la santa de Iconio a la beata tarraconense*, dins *El temps sota control. Homenatge a F. X. Ricomà Vendrell*, Tarragona, 1997, 123-131. Comparteixo el parer de López Vilar que, seguint M. Pérez en una tesina inèdita sobre aquest tema, descarta qualsevol relació entre el nom de la difunta Thecla i el de la santa medieval.

L'anàlisi de les tombes de la basílica (148-161) ens indica que aquestes s'adeqüen a les mides de cada difunt, la qual cosa vol dir que es farien expressament per a cada enterrament i que no estarien preparades des d'un moment inicial, 'a priori'. Exceptuant les làpides abans esmentades, sembla que no hi havia cap senyalització sobre les tombes, tot i que deuriem saber on eren, ja que no es van produir superposicions errònies (152-153). De més a més, és força significatiu, al meu entendre, l'elevat percentatge d'individus masculins (un 63 % d'homes davant un 36,20 % de dones) que no es correspon a una mostra real d'una població. Com diu López Vilar, es tracta d'una mostra selectiva d'individus masculins d'edat avançada que el porta a pensar en la reserva de la zona de l'absis i de la capçalera com a lloc d'enterrament de preveres i altres membres de la jerarquia de l'església local (159-161).

En acabar, l'estudi del sector septentrional es completa amb un seguit de construccions tardanes d'ús industrial i agropecuari, on es van poder identificar set sectors. Els excavadors ens fan partícips de la descripció arquitectònica i dels materials recuperats d'aquelles zones que no es van poder excavar en tota la seva extensió (161-201).

El sector meridional

Si l'exposició dels resultats de l'excavació en la zona septentrional, amb la nova basílica, la 'domus suburbana' i els àmbits industrials és un treball excel·lent, malgrat les dificultats, no menys meritòria és la tasca que López Vilar emprèn en la revisió de la basílica i dels sectors meridionals de la necròpolis, excavats per Joan Serra i Vilaró, a la llum de les noves troballes. No podria haver estat d'altra manera, perquè l'autor ha sabut copsar la importància de tot el complex martiriàl (205-225).

Reprenen les notes i plantes de Mn. Serra i tenint en compte la feina efectuada per M. D. del Amo,²⁰ López Vilar efectua una anàlisi de l'anomenada 'Basílica de la Tabacalera'. Cal destacar l'atenció que dedica als mausoleus annexos a la basílica, dels quals distingeix entre els anteriors a aquesta, els contemporanis a ella i els construïts posteriorment. Pel que sembla, els mausoleus 2 i 16 que flanquegen l'absis, corresponen a una segona fase de la basílica. El mausoleu 2 (o cripta dels arcs) tenia comunicació directa amb el temple i contenia dues tombes cobertes amb laudes musives, situades cada una davant d'un arc.

20. M. D. del AMO, *Estudio crítico de la necrópolis paleocristiana de Tarragona*, Tarragona, IET Ramon Berenguer IV, 3 vols., 1979-1981-1989.

Així mateix reclama la identificació del baptisteri situat en una cambra veïna de la capçalera i que jo mateixa havia posat en dubte²¹ i que ara em sembla més probable, vistes les fotografies publicades per López Vilar de l'excavació de Mn. Joan Serra, conservades a l'arxiu del Museu Nacional Arqueològic (210).

Un altre aspecte digne de menció és la identificació d'un possible contraabsis en el mausoleu 17 i que és coetani a la fàbrica de la basílica, amb la qual comunica pel seu cantó oriental. L'autor fa notar el sepulcre monumental núm. 137, que és el més gran trobat a la necròpolis i que estaria cobert possiblement amb un baldaquí (213-214). Això el faria molt similar al contraabsis de la basílica septentrional. La tomba 137 es superposava a d'altres tombes anteriors, la més espectacular de les quals és un sarcòfag, cobert per un túmul en forma de 'mensa', que contenia al centre una inscripció (RIT 959), datada al segle IV. Si acceptem que el contraabsis es contemporani a la basílica, aquesta dada arqueològica ens indica que l'edificació de la basílica és posterior al segle IV (213). En la mateixa línia cronològica apunten els epígrafs relacionats amb els primers enterraments a la basílica, que daten de les primeres dècades del segle V, com són la inscripció RIT 960 i la famosa lauda de mosaic d'Òptim. Més difícil és esbrinar el moment final d'aquesta basílica, que sembla haver estat utilitzada amb finalitats funeràries durant tot el segle VI (214- 219).

Per consegüent, López Vilar proposa una data de construcció de la basílica meridional cap el 400, en ple segle V, de manera que ambdues basíliques serien més o menys contemporànies, amb una diferència d'uns trenta anys.

Evolució del suburbi occidental i conclusions

La darrera part d'aquest treball és dedicada a un estudi diacrònic de tot el sector, des d'època republicana fins a la seva transformació en zona funerària i la posterior construcció del complex martirial, que va provocar l'extensió d'un gran cementiri 'ad sanctos'. Em sembla força destacable l'estudi de l'evolució d'aquesta zona de la ciutat i les seves 'areae' funeràries, primerament disposades seguint les vies i després, als segles IV i V, formant les grans àrees funeràries de la ciutat tardo antiga. López Vilar fa un repàs dels recintes funeraris, delimitats per murs, dels mausoleus i els edificis sepulcrales que es troben en el suburbi (243-250). En destaca la concentració de les tombes dins la basílica septentrional i als porxos del pati, mentre la basílica meridional va generar al voltant una gran necròpolis.

La gran etapa constructiva de les dues basíliques i la majoria d'edificis annexes correspon al segle V. Els arqueòlegs ens ofereixen una planimetria

---

21. C. GODOY, *L'organització eclesiàstica i cultural sota els visigots, A Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre el segle IV i X*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, 44-59.; p. 50.

general que permet obtenir una visió de conjunt de tot el suburbi occidental de la ciutat (Fig. 2). S'ha pogut comprovar que a finals del segle V tot el conjunt del Francolí comença una lenta involució. Sembla que només va restar activa la basílica martirial —la meridional excavada per Joan Serra i Vilaró—, mentre la septentrional va ser desmuntada i els seus elements constructius traslladats. La basílica dels màrtirs sembla que no va sobreviure més enllà de finals del segle VI, si bé només persisteix el temple reformat, amb un nou paviment de tesselles i amb el baptisteri amortitzat, ja que es cobreix amb un paviment de ‚signinum‘ (252-253). López Vilar posa en relació aquestes reformes amb l'epitafi del bisbe Sergi (520-555) que li atribueix la restauració dels sostres enfonsats del temple sagrat; i a més va construir un monestir no lluny de la ciutat, el qual proposa identificar-lo amb l'edifici situat al sud de la basílica de sant Fructuós perquè l'epitafi diu ‚cenobi dels sants‘ (253).

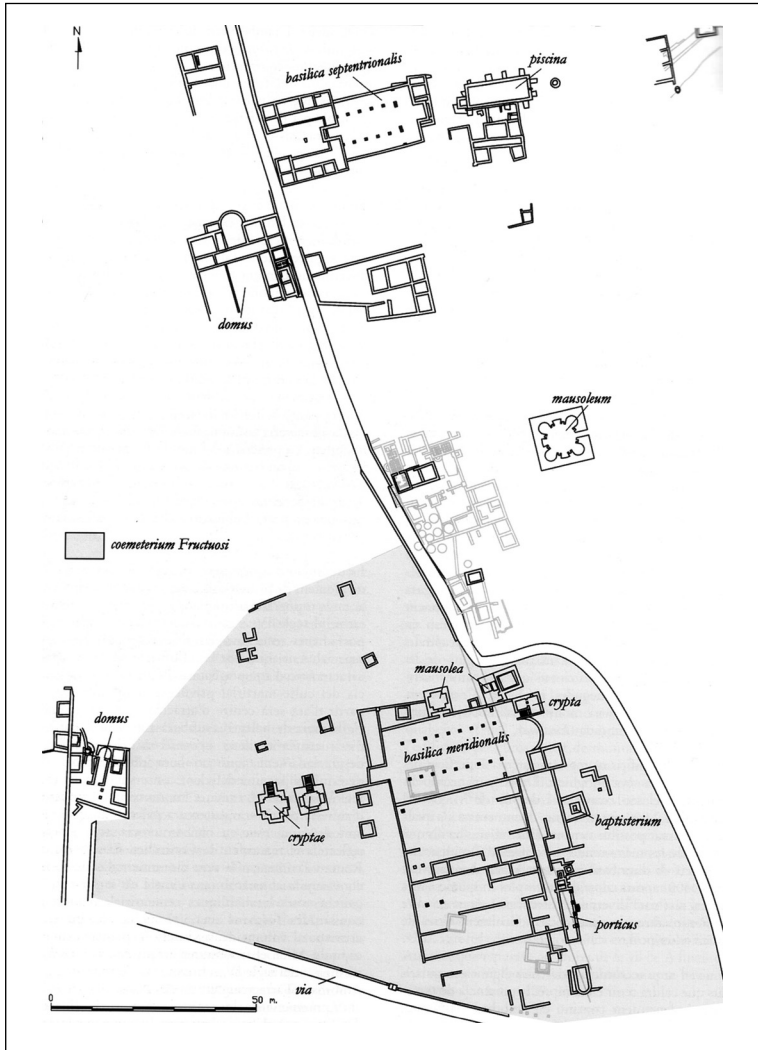
L'autor dóna finalment una possible explicació per l'abandó i desmuntatge de la basílica septentrional i la decadència d'aquesta zona com a lloc de culte dels sants màrtirs tarragonins: les contínues inundacions del riu Francolí que han deixat la seva empremta arqueològica en la presència de llims. Em sembla una proposta raonable i lògica. Fa coincidir aquest moment amb el de la construcció de la memòria dels sants màrtirs sobre l'arena de l'amfiteatre, traslladant-se la topografia del culte cristià dins el cas antic, on es construiria la catedral, aprofitant que des del segle V tota la zona de representació de ‚l'aedes Augusti‘ a la part alta de la ciutat, així com l'amfiteatre com a edifici d'espectacles haurien estat desafectats (253-254).

Comparteixo amb l'autor que la catedral ha d'ésser situada intramurs i no a la zona suburbial ‚ad martyres‘, com defensen alguns investigadors.²² Argumenta que la manca de restes identificades a l'interior de la ciutat no és un element concloent per situar la basílica episcopal a la necròpolis (257-258). D'aquesta manera, la topografia cristiana de Tarraco en època visigòtica s'avindria més amb el panorama fixat per l'*Oracional hispànic de Verona*, que situa la memòria de sant Fructuós a l'amfiteatre i no esmenta la necròpolis del suburbi occidental.²³

Així mateix considero que és molt probable que els bisbes s'enterrassin a la necròpolis de sant Fructuós o bé dins de la basílica dels màrtirs o potser en algun dels seus mausoleus, ja que les relíquies dels màrtirs donaven una identitat cristiana a la ciutat i al poder episcopal. Inclús López Vilar apunta la possibilitat que Optimus, del qual coneixem la famosa lauda de mosaic, apareguda a la nau central de la basílica, podria haver estat bisbe (259). *Se non è vero è ben trovato!*

22. Cfr. J. M. MACIAS, *Tarraco en la Antigüedad Tardía: un proceso simultáneo de transformación urbana e ideológica*, dins A. RIBERA (coord.), *Los orígenes del cristianismo en Valencia y su entorno*, Valencia, 259-271. A. MUÑOZ, *El cristianismo a l'antiga Tarragona. Dels orígens a la incursió islàmica*, Tarragona, 2001. La presència del baptisteri a Sant Fructuós no vol dir que fos la catedral, sinó que el baptisme estaria associat *ad martyres*.

23. C. GODOY – M. dels S. GROS, *L'Oracional hispànic de Verona i la topografia cristiana de Tarraco a l'Antiguitat tardana*, *Pyrenae*, 25 (1994), 245-258.

Figura 2
 Planta general del complex paleocristià del Francolí
 (dibuix: J. M. Puche)